

Polat han

Category: Kitapcy, Taryhy şahslar
написано kitapcy | 22 января, 2025
Polat han POLAT HAN

(taryhy oçerk)

Polat han 1820-nji ýyllarda şol wagtky Hurmant-gökjede Annahal gökjäniň maşgalasynda dünýä inýär. Annahal gökjäniň baş ogly bolýar: Polat han, Mämmet, Amanguly han, Ýüzbaşy, Allamyrat. Olar Nusaý galalarynyň arasynda ýer açyp, Bagyr obasynda ýaşapdyrlar. Polat han öz inileri, atasy bilen türkmen halkynyň erkinligi ugrundaky göreşlere gatnaşan. Hatda Gökdepe galasyny goramaga hem gatnaşýar. 2-nji Gökdepe urşuna-da öz inileri Amanguly han, Mämmet, Ýüzbaşy, kakasynyň iň kiçi dogany Nazar talaply bilen gatnaşýar. Şol söweşde Mämmet, Nazar talaply wepat bolýar.

1881-nji ýylyň 12-nji ýanwarynda Gökdepe urşunda Polat hanam wepat bolýar. Polar hany öz inisi Amanguly han Yzgandyň günbatar-demirgazygynda şehit bolan ýerinde jaýlaýar. Häzirem Polat hanyň gubury şol ýerde, Yzgandyň günbatar-demirgazygynda ýatyr. «POLAT HAN» atly taryhy oçerkde Gökdepe urşuna gatnaşan türkmen gerçeginiň gahrymançylyga beslenen ömür ýolunyň bir pursady hakynda söz açylýar.

◆ ◆ ◆

Obanyň günorta-gündogar çetinde ýurt tutan Polat hany öz galasynda tapmak örän kyndy. Ol elmydama ýolda, Ahalyň bir ol çetinde bolsa, ertesi bu çetinde bolýardy. Polat han nirede bolsa, onuň ýanynda Nazar talaply bilen Begenç gajaram görmek bolýardy ýa-da tersine, Nazar talaplyny, Begenç gajary nirede görseň, şol ýerde-de hökman Polat han bolaýmalydy. Bu iki görmegeý, syratly, edermen, batyr gerçeklere hemme adamlar, hatda hanlaram uly sarpa goýýarlar. Olara Polat hanyň goragçysy hökmünde däl-de, egindeşi hökmünde garaýardylar. Nazar talaply Polat hanyň kakasy Annahal gökjäniň iň kiçi

inisidi. Olary Ahal sebitinde tanamaýan ýokdy. Bu ikisi gerek ýerinde pälwançylyk edip, göreşden serpaýsyz çykmaýardylar. Gylyç oýnatmakda-da ezber ussatdylar. Özleri ýedi ýaşdan gylyç oýnap başlansoňlar, Polat hanyň inisi Amanguly han ýedi ýaşa ýetende, onuň eline-de gylyç beripdirler. Bular obada boş wagtlary, bir topar oglana gylyç oýnatmanyň tilsimlerini, gylyç tutmagy, gylyjy gyýak ýa-da dik urmagyň tärlerini öwredýärdiler. Amanguly şeýle tilsimleri örän ussatlyk bilen ýerine ýetirýär eken. Bir gezek oglanlaryň arasynda Polat han Amangulynyň gylyja erk edişini synlap durşuna: «Amanguly şu gidişi bilen, gylyjy ussat işledip bilse, gercek han bolup ýetişse gerek» diýip oýlanypdy.

Ol wagtlardan oba göçüpdi. Bagyrda, dag eteginde, Amanguly hem Amanguly han bolup, indi murty taban, ýetişen ýigitdi. Ol irden gara atyny seýisläp, gezdirip, otuny-suwuny bereninden soň, ony ýatakda baglap, Polat hanlara ugraýar. Polat han düýn günortan agenda gelipdi.

Amangult howlynyň deňine ýetende, ilerden atyny ýüzin salyp gelýän atlyny görýär. Atly golaý gelende, ol onuň öz inisi Ýüzbaşydygyny tanaýar. Ýüzbaşy Amangulynyň ýanyna ýeten badyna, atyň başyny çekip, ondan böküp düşýär:

– Dikjäň depesinde, dagyň üstünde, men 40-50 atlyny gördüm, olar alamançy. Olaryň käbiriniň kellesinde gyzyl şypyrtmasy bar. Meniň aňlaýşyma, olar bärlik gelýär. Dikjeden aşak inip başladylar – diýip, demi-demine ýetmän habar berip, ýene Amangula ýüzlenýär:

– Polat agama habar bereýin – diýip bärlik gaýtdym, saňa duşanym gowy boldy. Polat öýdemikä?! – diýýär. Amanguly inisine seredip:

– Sen ol ýerde näme işläp ýörsüň?! – diýýär.

– Men at gezdirip ýördüm. Dag etegi bilen Kör çeşmä bardym. Ata biraz dynç beremsoň, suwa ýakyp, yzyna gaýtmakçydym, edil şol wagt Dikjäniň üstünde nätanys atlylar peýda boldular.

– Hany, ýör onda – diýip, Amanguly inisini yzyna tirkäp, Gara suwuň üstünde edilen köprüden geçip, derwezä barýar. Derweze çala açykdy. Bular derwezäni çala itip, howla girýärler. Howlynyň içi gum-guklukdy. Amanguly ylgawyna Polat hanyň

bolýan jaýynyň agzyna baryp:

– Nazar kaka, Nazar kaka -diýip gygyrýar. Hiç kimden ses bolmansoň:

– Polat, Polat! – diýip, gygyrmaga durýar. Birki gezek gygyrandan soň, gyrmyzy dony egnine ýektaý atynan Polat han eýwana çykýar:

– Ýeri how, näme zörledip dursuň, howlyny göçürjek bolýarsyň, ýagy gelýärmí?! – diýýär. Amanguly:

– Hawa, Polat, ýagy gelýär. Olary Ýüzbaşy görüpdür. Menem bärík aýlanyp gideýin diýip gelýärdim – diýip, Polada Ýüzbaşyny görkezip:

– Nazar kakam yokmy? – diýýär.

– Nazar bilen Begenjiň öten agşam goýun üstüne gidişleri. Men olary goýna aýlanmaga iberdim. Olar şu gün guşluga geleris diýdiler. Inim, hany bärürk, meniň ýanyma golaýrak gel – diýip, Amangulyň yzynda duran inisine ýüzlenýär. Ýüzbaşy eýwana geldi. Ýüzbaşy Amangula aýdan zatlarynyň baryny gaýtalap aýdyp berýär. Polat han birsellem böwrüni diňläp durýar-da:

– Eger Ýüzbaşy 40-50 atly gören bolsa, gowlugyň alamaty däl. Amanguly, häziriň özünde ikiňiz öýe gidiň. Sen agañ Mämmed bilen ýarag-şayyňyzy tutup atlanyň-da, bärík geliň – diýip, soňra Ýüzbaşa ýüzlenýär. – Inim, sen öýde Allamyrat bolsa, jigiňi al-da, biriňiz gaýraky gala, biriňizem ilerki gala, howlyma-howly aýlanyň. Ýagyň gelýänini aýdyň. Polat han erkek kişileriň hemmesine atly-ýaragly örän çalt çöle çykmagy tabşyrdy diýip. Bizem şol ýerde adamlara garaşarys. Näçe çalt çyksalar, şonça gowy, düşnüklimi, baryň çaltlyrak, aýagyňyz ýere degmesin – diýip, öýe öwrülýär.

Ýüzbaşy duran ýerinden:

– Polat, aýlanyp çyksamsoň, menem atly-ýaragly geleyin – diýup gygyrýar.

Polat han hyrra yzyna öwrülip:

– Saňa näme diýlen bolsa şony et, çalt. Ýagyň öňünden çykmaga sen entek ýaş, agzyňdan süýt ysy gitmedik oglanjyk, basym ugra, bolduň meň başyma Görogly – diýip, öýe girip gidýär.

Polat han ýarag esbaplaryny dakynyp, at ýatagyna özi ak, Gyr

atynyň ýanyna baryp, sypalap-sermeläp, atyny eýerläp, bilini çekip, aty idip howludan çykdy.

Polat han her egninde bir adan oturaýmaly, eginlek, süňňi iri, pürs ýaly daýaw, agaç etli, syratly, görmegeý, ýüzi nurana adamdy. Ol nirä barsa, «Polat han gelipdir» diýen habar oba ýaýrardy, hatda gyz-gelinler hem bir bahana tapyp, Polat hany ýörite görmäge, topar-topar bolup geler ekenler.

Polat hanyň kakasy Annahal gökje ýedi doganyň ulusydy. Onuň baş ogly bolup, iň kiçileri Allamyrat biraz ýuwaşrak bolaýmasa, hemmesem görmegeý, dogumlydy. Ýöne uly ogly Polat han hasam görmegeýdi. Garaz, hemmesi Annahalyň özüne çekipdir, onuň özem görmegeý, dogumly adam bolan. Ol ýaş wagtlary Stambula gidýär. Stambuldan türk gyzy Nediri alyp gaýdypdyr, gelibem toý tutup, özüne aýal edip alýar.

Bu mahal Polat han howludan çykyp atlanyp, Gara suwuň gaýrasyndan geçýän uly ýola çykanda, Amanguly, agasy Mämmet bilen atlaryny haýdaşyp gelýärler. Polat han:

– Oglanlary ýola salyp, bärlik gaýtdyňyzmy? – diýip sorayar.

– Hawa, hanha, eýýäm iki atly gelýär – diýip, Amanguly yzyna seredip durşuna jogap berýär. Ýañky iki atly bulara goşulýança, olaryň yzynda ýene baş atly görünýär, aý garaz, bir salym wagtsa bular ýigrimi atly dagy bolýarlar.

– Men ilerki galaň hemmesine aýlanyp habar berdim – diýip, Ýüzbaşam gelýär

– Gelen bolsaň, şu ýerik gelen adamlary çöle ugradarsyň, özüňem howla girip, içinden ur-da, howluda bol. Biz bolsa Çele ugralyň. Olar hökman Nusaýyň gündogar gapdaly bilen çölün içinden geçýän uly ýola düşüp, Çele çykarlar. Biz çagyrylmadyk myhmanlara şol ýerde garaşyp, garşy alarys – diýip, atyny Çele tarap sürýär. Bular çölün eteginde-de biraz güýmenýärler. Gelen atlylaryň sany 30- ýetensoň, çöle çykyp onuň orta gürpüräginde, özlerine amatly ýerde saklanýarlar.

Çel Köne Nusaýyň gaýra tarapynda kiçiräk baýyrlaryň üstünde ýerleşýän düzlük, ekin meýdanydy. Polat hanyň aýdyşy ýaly, bular Çele çykansoňlar, ýaga köp garaşmaly bolmadylar. Polat han atlylaryň birini sag gapdalda, depede ýerleşýän ýeke gala ugradýar. Nusaýyň daş-töweregine seredip, ýagyny görse, habar

bermegi tabşyrýar. Atly gala ýeten badyna hyrra yzyna öwrülip gaýdyberýär. Ol adamlaryň ýanyna ýetip-ýetmänkä, ýagynyň gelýändigini Polat hana aýdýar. Edil şol wagt uly ýoluň gapdalyndaky tutlaryň ýanyndan bir topar atly görünýär. Atlylar uly ýol bilen göni bulara tarap howlukman gaýdyberýärler.

Polat han:

– Bular kyrk atlydan-a köprük, gelişlerem gaty arkaýyn welin, gelişlerine biziň bilen garpyşmaga gaýratlary çatmasa gerek – diýýär.

Onýança aşak gapdaldanam baş atly görünýär. Polat han sözünü dowam edýär:

– Görüberýäs, siz biraz ýaýrawrak duruň, araňyz azyndan 4-5 ädim bolsun, 250-200 ädime gelende, saklanmasalar, onda biz hüjüme geçeris. Gorkmaň, gorky adama beladyr, biziň atlarymyz ýyndamdyr hem-de duşmana uly howpdur. Olaryň arasynda gatyrlylaram görünýär – diýip, sözünü soňlamanka, gaýradan gelýän baş atlam bulara goşulýar. Ýagy 300-400 ädim aralyga gelipdi. Ýaňky baş atlyň gelip bulara goşulanyny görüpmi ýa-da başga pikir bilenmi, olar atlarynyň başyny çekip saklandylar. Polat han inisi Mämmede ýüzlenip:

– Ýüz ädim öňe çyk-da sora, kim olar, olara näme gerek, äheňlerini bir bileli – diýýär.

Mämmet atyby debisgiläp, sesýetim ýere baryp, atyny saklady-da, gygyryp soramaga durdy:

– Siz kim, kimiň atlylary, size näme gerek?

Olaryň arasynda biri öňe çykyp:

– Beli, biz Abdyllanyň serbazlary. Alamana geleris. Size nä gerek? – diýdi.

Mämmet yzyna, Polat hana gözünü aýlady-da, ýene gygyrdy:

– Näme alamana gelip, alyp gidibir ýaly bu ýerde eýesiz zat barmy, zakgun alarsyňyz, başga zat almarsyňyz – diýip seslendi. Onýança alamançy ýene:

– Siz nirä bararsyňyz? – diýdi.

– Bizem alamana barýas. Häzir siziň at-ýaragyňyzy alamanlarys. Ýöne gelen yzyňyzy ýel çalmanka, yzyňyza öwürüliň-de, gelen ýeriňize güm boluň, ýogsa ganyňyzy gotura derman ederis –

diýip, Polat seslendi. Mämmet gyzmarak ýigitdi. Alamançy atyny yzyna öwrüp, öz adamlaryna tarap 20-30 ädim sürdi. Esli wagt olar öz aralarynda gürleşip bolansoňlar, alamançy ýene öňki ýerine gelip:

– Siz-de, biz-de alamana bararys. Bir kişini Alynyň ala meýdanyna çykaryň. Ýeňen alamana gitsin, ýeňlen öýüne gaýtsyn – diýip gygyrdy.

Mämmet atyny öz adamlaryna tarap öwürjek boldy-da, birden atyny yzyna pyrlap:

– Bolýar, sizden gaýdan atasyndan bolmasyn – diýip, öz adamlaryna tarap gaýdyberdi, gele-gelmäne-de, Polat hana ýagdaýy düşündirjek boldy. Ýöne Polat han öňürtdi:

– Biz hemmesini eşitdik, Mämmet! – diýip, adamlara seretdi.

Mämmet:

– Polat, häzir orta men çykýan. Men olaryň gözüne görkezeýin – diýip, mertlik bilen seslendi. Hamala Polat han onuň orta çykmagyny makullaýan ýaly, onuň gapdalynda atyny öwrüp durdy. Polat han oňa seredip:

– Mämmet gyzyberme, biraz köşeş, sabyr et, hany soňuny göreli – diýdi.

Oňa çenlj alamana gelenleriň arasyndan, endamjany şaýly daýaw pyýada atyny debisgiläp, meýdanyň bir gyrasyna çykdy. Polat han adamlaryna göz gezdirip, öz içinden «Ilki özümkiden başlaýyn, wah, Nazar bilen Begenç bolan bolsa bolmaýarmy» – diýip, gözünü ýaşam bolsa, Amangulyda saklady.

– Amanguly inim, nädersiň, hany synanyş, bar, Alla ýaryň bolsun – diýdi.

Amanguly aňk-taňk bolup, atyny meýdana tarap sürüp, orta çykdy. Mämmet närazylyk bildirjek boldy. Polat han oňa gaharly seredip:

– Saňa-da gezek ýeter, demiň çykmasyn – diýip, Amangula ýüzlendi:

– Amanguly seresap bol, gorkmagyn, atylan ok daşdan gaýtmaz – diýip gygyrdy.

Amangulynyň jan alyp, jan bermeli söweşe ilkinji gezek çykyşydy. Muny Polat hanam bilýärdi, eger Nazar bilen Begenç gajar bolan bolsa, onda ol Amangulyny başa-baş urşa salmazdy.

Söweşmek üçin ortada duran serbaza 100-150 ädim ýetmän, Amanguly atynyň başyny çekdi. Edil şol wagt aşakdan ýene iki atly çykyp, aldyrany bar ýaly atlaryny ýüzin salyp gaýtdylar. Bu iki atly söweş meýdanynda duran adamlaryň hemmesiniň ünsüni özüne çekdi. Nazar talaply bilen Begenç gajary Polat hanyň adamlary gören batlaryna tanadylar. Söweş başlanmanka, olar Polat hanyň öňünde peýda boldular. Nazar talaply:

– Häzir söweşe men girip, Amangulyny bäräk ugradaýyn – diýip, atyny söweş meýdanyna sürüberjek boldy.

– Nazar dur, bolmaz, indi giç, näme bolsa, göräýmeli bolar – diýip, Polat han Nazary saklady.

Dogrudanam giçdi. Nazar söweşe çykмага atyny debsiläp ugranda, ýagy: «Ýa Aly, medet» diýip, atyna gamçy çalyp, gylyjyny syryp, Amangulynyň üstüne gaýdypdy. Amangulam gylyjyny syryp, gara atyny debsiläp, garşydaşynyň üstüne eňdi. Iki tarapyň adamlarynyň bar ünsi ikisindedi. Bular meýdanyň ortasynda çaknyşdylar.

Amanguly hanyň gara aty dişlerini syrtardyp, hokranyp, öňki aýaklaryny göterip, çarpaýa galdy, aýaklary bilen dăbşenekläp, garşydaşyny çeynăp, depeläp geçjek ýaly, at yzky aýaklarynyň üstünde dik durdy. Gylyçlar galgap ýalpyldady. Gara at çarpaýa galanda, ýagynyň aty biraz saga buruldy. Amanguly hanyň atam çepe öwrölip, aýaklaryny aşak goýberende, Amanguly ikinji gezek, gylyjy ýanymlap saldy. Soňra bolsa ýagynyň çep gapdalyndan öňüni kesip ötägitdi. Ýagynyň aty sag tarapa birki ädim ätdi-de, sag gapdalyna gaýdyberdi. Amanguly han 20-30 ädim geçip, aty yzyna aýlady. Görse atam, ýagam ýerde ýatyr. Ol aýagyny atyň aşagyndan çykarjak bolup zomaýardy. Amanguly han ýagynyň üstüne gelip, gylyjyny galdyranda, ol ýatan yerinden ellerini daldalap, ýokaryk galdyrdy. Amanguly han bir sellem onuň bolup ýatyşyna seredip, gylyjy aşak goýberdi-de, özleriniňkä tarap gaýdyberdi. Ony begençli garşyladylar. Ilki bilen Nazar talaply gürläp başlady:

– Sen, ony näme üçin kaklamadyň ýa-da sen ony atyň üstündekä çapdyňmy. Gylyç işledişiň-ä oňat – diýip, onuň egnine kakdy.

Amanguly:

– Ýok, oňa gylyç degmedi, ýogsa gylyjy onuň kellesinden

saldym. At aşak gaýdanson, gylyç onuň öňünden geçip, atyň boýnundan düşdi. Eli ýaragsyz ýatan adama men nädip ýarag çekeyin, goý, ýaşasyn – diýdi.

Polat han:

– Tüweleme, ynha, munyň bolýar, inim, ilki çykaňda, tas göwnüm geçipdi welin, ýok, saňa ynansa boljak, göwnüm ýetdi, sen hökman Amanguly han bolarsyň – diýip, loh-loh edip güldi.

Ýykylyp ýatan ýagynyň ýanyna, olar tarapdan iki kişi gelip, onuň aýagyny atyň aşagyndan çykarmaga başladylar. Alamana gelen ýagy yzyna gaýtmaly boldy.

Polat han ýagynh ganjaryşman gaýtarandyklaryna begenip, Nazara ýüzlendi:

– Nazar! Birki adam iber-de, Annahal gökjäniň sürüsinden birki işsegi alyp gaýdyň, munu adamlar bilen bellemek gerek – diýip, buýruk berdi. Bular tä ýarygijä çenli Polat hanyň howlusynda oturdylar.

Amanguly NURLYÝEW. Taryhy şahslar